

MOĞOLLARIN AZERBAJCAN SALDIRILARI VE İLHANLILAR DÖNEMİ AZERBAJCAN'DA MOĞOL YERLEŞİM YERLERİ

Bu çalışma 2022 yılında Selçuk Üniversitesinde Doç. Dr. Sefer SOLMAZ danışmanlığında tamamlanan "İlhanlılar Döneminde Azerbaycan" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Öz: Moğollar, Cengiz Han öncülüğünde askeri-siyasi bir birlik altında toplandıktan sonra XIII. yüzyılda dünya tarihini değiştirecek olayların da başlamasına sebep olmuşlardır. Otrar Olayı sonrası batı seferine çıkan Cengiz Han karşısında durabilecek güçlü bir devlet olmamasından dolayı kısa sürede Türkistan'a hâkim olmuştur. Savaş sonrasında kaçan Muhammed Hârizmşah'ın peşinden gönderilen öncü birlikler geçtikleri toprakları yağmalamışlardır. Bu süreçte Azerbaycan coğrafyası da Moğol saldırılarından nasibini almıştır. Cebe ve Sebütay Noyan komutasında yapılan ilk Moğol saldırılarının ardından Celâleddin Hârizmşah Azerbaycan'a hâkim olmuştur. Onun bölgedeki hâkimiyeti kısa sürmüş ve ölümüyle birlikte Azerbaycan yeniden Moğol saldırılarının hedefi olmuştur. Cormagun ve Baycu Noyan komutasında gerçekleşen ikinci Moğol saldırısı ilkinde olduğu gibi Azerbaycan topraklarının harabeye dömesine yol açmıştır. Cebe ve Sebütay Noyan komutasında yapılan ilk saldırı keşif amacı taşıyordu. Cormagun ve Baycu Noyan komutasında yapılan ikinci saldırının sonucunda Azerbaycan coğrafyası tamamen Moğol hâkimiyetine girmiştir. Mengü Han'ın başa geçmesiyle birlikte bu kez Hülâgü Han kalabalık bir orduyla batı seferine görevlendirilmiştir. Azerbaycan merkezli kurulan İlhanlılar Devleti, Azerbaycan, İran, Batı Asya ve Anadolu coğrafyasında derin izler bırakmıştır. Yıkıcı etkiler bırakan Moğol saldırıları sonucunda tahrip olmuş Azerbaycan coğrafyası İlhanlılar döneminde yeniden canlanmaya başlamıştır. İlhanlıların bölgede devleti tesis etmesinden sonra göçebe Moğol kabileleri de yerleşik hayata geçmişlerdir. Bu araştırmada öncelikle Azerbaycan coğrafyasına yapılan Moğol saldırıları anlatılacaktır. Bölgeye yapılan Moğol saldırılarının ardından İlhanlı Devleti'nin kurulmasıyla Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde yerleşik yaşama geçen Moğol kabileleri ve Azerbaycan'daki Moğol yer adları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Moğollar, İlhanlılar, Hülâgü Han, Moğol Yer Adları.

Mongolian Attacks on Azerbaijan and Mongolian Settlements in Azerbaijan in the Ilkhanate Period

Abstract: Having gathered under one military- political union under the leadership of Gengiz Khan, the Mongols caused events that would change the world history in the XIII century. Gengiz Khan, who went on a military expedition to the West after the Otrar incident, dominated Turkestan in a short time because there was no strong state that could stand against him. After the war, the vanguard troops sent after Muhammad Harazmshah plundered the lands they passed. In this process, the Azerbaijani geography also had its share of Mongol attacks. After the first Mongol attacks under the command of Jebe and Subutai Noyan, Jalaludin Harazmshah took the control of Azerbaijan. His dominance in the region was short-lived and right after his death, Azerbaijan became the target of Mongol attacks again. The second Mongolian attacks under the command of Chormaqan and Bayju Noyan, as in the first one, caused the Azerbaijani lands to turn into ruins. The first attack under the command of Jebe and Subutai Noyan was for reconnaissance. As a result of the second attack under the command of Chormaqan and Bayju Noyan, the Azerbaijani geography completely fell under the Mongol domination. After Mengü Han's coming to power, this time Hulagu Han was assigned to the expedition to the West with a large army. The Ilkhanate State, which was established based in Azerbaijan, left deep traces in Azerbaijan, Iran, western Asia and Anatolia. The geography of Azerbaijan, which was destroyed as a result of the Mongol attacks having devastating effects, started to revive during the Ilkhanate period. After the Ilkhanates established the state in the region, nomadic Mongol tribes also settled down. In this research, first of all, the Mongol attacks on the Azerbaijani geography will be explained. Following the Mongol attacks on the region, the Mongol tribes that settled in various regions of Azerbaijan with the establishment of the Ilkhanate State and the Mongol place names in Azerbaijan will be examined.

Keywords: Azerbaijan, Mongols, Ilkhanate, Hulagu Khan, Mongolian Place Names.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
53. SAYI / VOLUME
2023-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Dr. Gurban HÜSEYNOV

qhuseynov@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-3143-1984

Gönderim Tarihi
Received
31.03.2023

Kabul Tarihi
Accepted
25.05.2023

Atf
Citation
Hüseynov, Gurban. "Moğolların Azerbaycan Saldırıları ve İlhanlılar Dönemi Azerbaycan'da Moğol Yerleşim Yerleri." *Türklik Bilimi Araştırmaları*, no. 53, 2023, ss. 63-79.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Moğollar, günümüz Moğolistan Devleti sınırları içinde bulunan Onon¹ ve Kerülen² Nehirleri arasında yaşamakta idiler (Rubruk 99; Ağaldağ 265). Birbiriyle mücadele eden Nayman, Kereyit, Merkit, Oyrat ve Tatarlar, Cengiz Han'ın liderliği altında bir araya toplanıp Moğol adıyla ortaya çıkmışlardır. Cengiz Han, 1206 yılı yaz mevsimi sonunda Moğolistan dışına ilk saldırıyı düzenlemiştir. Moğolistan dışına yapmış oldukları üç saldırı sonunda Tangutları kendilerine bağımlı hâle getirmişlerdir. Bundan sonra Moğolların ortaya çıktığı dönemde zayıf durumda olan Uygurlar, Moğollara kendiliklerinden boyun eğmişlerdir (Özdemir 48-49). Kısa bir süre zarfında tüm Moğolistan'ı tek çatı altında birleştirmeyi başaran Cengiz Han'ın karşısında Asya bozkırlarında güçlü devlet olan Hârizmşahlar Devleti bulunuyordu. Otrar Olayı sonrasında iki devlet arasındaki bağlar iyice gerilmiş ve Cengiz Han, Hârizmşahlar üzerine yürümüştür. Moğollar karşısında yanlış savaş stratejisi izleyen Hârizmşahlar sürekli geri çekilerek savaştıkları için bu stratejileri devletin de sonunu getirmiştir. Batıya doğru kaçan Hârizmşah'ın peşinden bir Moğol ordusu gönderilmiştir. İbnü'l-Esîr'in "müteğarribe" (327-328) yani "batıya gidenler" adıyla anıldığını belirttiği 30 bin kişilik bir kuvvet Hârizmşah'ın işini kesin olarak bitirme görevini bizzat Cengiz Han'dan almıştır. Bu tümenlere Cebe, Sebütey ve Cengiz'in damadı Tohuçar komuta etmiştir (Özdemir 171). İbnü'l-Esîr, İslam dünyasında en büyük karışıklık, fitne ve huzursuzluğu meydana getirenlerin bu birlik olduğunu belirtmiştir (328). Bu birliğin ardından gelenler ise onların yolunu devam ettirerek gittikleri her yerde yağma hareketlerinde bulunmuşlardır.

Azerbaycan'a Yapılan Moğol Akınları

Azerbaycan'a³ yapılan ilk Moğol akınları 1220 yılına tarihlendirilmektedir (İbnü'l-Esîr 332; Alizade 95; Piriye 113; Nuriyeva 82). 1220'de Celâleddin Mengüberti doğuda Moğol ordularıyla savaşırken Sebütey komutasındaki bir Moğol birliği, Kıpçak ülkesinden Demirkapı da denilen Derbend'e⁴, oradan da Şirvan'a⁵ girmiştir (Vardan 221). Müverrih Vardan'ın

¹ 818 km uzunluğu ve 94,010 km² alana yayılan genişliği ile Onon Nehri, Rusya ile Moğolistan devletleri arasında bulunmaktadır. Ülkenin doğusunda bulunan Kentii Dağları'na doğru akan nehir Ingoda Nehri ile birleştikten sonra Şilka Nehrini oluşturmaktadır.

² 1.254 kilometre uzunluğunda olan Kerülen Nehri Moğolistan ile Çin devletleri arasında bulunmaktadır. Nehir, Moğolistan'daki Hentiy Dağları'ndan başlayarak Çin Halk Cumhuriyeti'nin İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nde bulunan Hulun Gölü'ne dökülmektedir.

³ Azerbaycan'ın tarihi ve kültürü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Togan 91-118.

⁴ Hazar Denizi'nin kuzey batı sahilinde tarihi şehir ve liman olan Derbend şehri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Aliyev 164-166.

⁵ Şirvan şehri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Aydın 204-206.

verdiği bu bilgiye göre ilk Moğol ordusu, Azerbaycan'a Hazar Denizi'nin kuzeyinden, yani Derbend'ten girmiş ve güneye doğru yağma yaparak ilerlemişlerdir. Kaynaklarda Moğol ordusunun Azerbaycan'a kuzeyden girdiğini belirten Müverrih Vardan dışında başka kimse yoktur.

Bir diğer görüşe göre ise, Azerbaycan'a doğru ilerleyen Moğollar yolları üzerindeki küçük şehir ve köylere saldırarak diğer bölgelerde olduğu gibi her tarafı yağmalamış, önelerine çıkan öldürmüş ve nihayet Atabeyler hükümdarı Özbek b. el-Pehlivan'ın⁶ (1210-1225) yaşadığı Tebriz⁷ şehrine ulaşmışlardır. Kale duvarlarının çok iyi bir şekilde korunduğunu duyan Moğollar şehre saldırmak yerine anlaşma yoluna gitmiştir. Buna karşılık olarak Özbek, kale duvarlarını savunamayacaklarını düşünerek Moğollarla anlaşmayı kabul etmiştir. Cebe⁸ ve Sebütay'a⁹ gönderilen elçiler onlara bol miktarda altın, yiyecek, giyecek, küçük ve büyük baş hayvan vermişlerdir. Tebriz gibi önemli bir şehirden istedikleri ölçüde haraç alan Moğollar kışı geçirmek için Mugan¹⁰ bölgesine ilerlemiştir (İbnü'l-Esîr 333; Alizade 95; Piriyevev 113).

⁶ Celâleddin'in Tebriz'e doğru ilerlediğini haber alan Özbek, ailesini geride bırakarak Gence'ye kaçmıştır. Gence'den Elince Kalesi'ne giderek orada saklanan Özbek, hayatının sonuna kadar orada kalmıştır. Eşi, Irak Selçuklularının son hükümdarı olan II. Tuğrul'un kızı Melike Hatun'dur. Eşinin Celâleddin'le evlendiğini duyan Özbek, bir süre sonra saklandığı Elince Kalesi'nde hayatını kaybetmiştir. 1225 yılında Özbek'in ölümüyle Atabeyler Devleti de son bulmuştur. (Alizade 105-107; Vardan 223; Cüveynî 353; Mîrhând 198).

⁷ Kazvîni, Tebriz'i Kubbetü'l-İslam olarak tesmiye eder (85). Tebriz, Azerbaycan'ın önemli merkezlerindedir. Tuğladan yapılmış kale duvarlarına sahip olan Tebriz dönemin güzel ve mamur şehirleri arasında yer almaktadır. Etrafı bağlarla çevrili olan şehrin içinden birkaç tane nehir akmaktadır. H. 618 yılında şehri kuşatan Moğollar halktan vergi alarak şehri tahrip etmeden çekilmişlerdir. (Hamavi 705). Tebriz hakkında bir başka bilgi Marko Polo'ya aittir. Tebriz, doğu ile batının ortasında bulunan ve doğudan batıya giden yol üzerinde yerleşen büyük bir pazardır. Hindistan, Bağdat, Musul ve Hüzmüz'den nice tacirler gelerek burada alışveriş yapıyorlar. Sadece doğu ülkelerinden değil aynı zamanda Venedik ve Cenova'dan da buraya pek çok tacir geliyor. Tebriz'de üretilen malların yanı sıra ithal ürünler de bulmak çok kolaydır. Değerli taşlar bakımından ise doğunun en önde gelen şehirlerinden birisidir. Tacirler için bir cennet olan Tebriz'in halkı ise oldukça karışık ve çeşitli dinlere inanıyorlar. Birbirleriyle uyuşan da var uyuşmayan da. Ermeni, Ortodoks, Hıristiyan, Katolik ve Müslümanlardan oluşan halkın uyum içinde yaşayamayan da var yaşayamayanı da. Çok değerli ipekli kumaşlar dokunan bu şehirde halkın geçim kaynağı ticaret ve el sanatları ürünleridir (Marko Polo 27-28). İlhanlı hükümdarı Ebu Said döneminde İlhanlı sikkelerinin kalıpları zaman zaman Tebriz'den gönderiliyordu (Diler 21).

⁸ Silah anlamına gelen Cebe adı, Cengiz Han tarafından verilmiştir. Gerçek ismi Cirho'adai olan Cebe, Taiyiçi'udlardan ayrılarak Cengiz Han'ın hizmetine girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Moğolların Gizli Tarihi* 75.

⁹ Moğol ordu komutanı olan Sebütay hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Gömeç 230-238.

¹⁰ Aras Nehri'nin güneyi ile Hazar Denizi'nin batısı arasında bulunan bölge Mugan ya da Mugan Ovası olarak anılmaktadır. Günümüz haritasına bakıldığında bir kısmı İran'ın kuzeybatısında diğer kısmı ise Azerbaycan'ın güneydoğusunda kalmaktadır.

Mugan bölgesine varan Moğol ordusu, burada Gürcü Kralı IV. Giorgi Laşa (1212-1223) ile Atabey hükümdarı Özbek'in Moğollara karşı birlikte hareket etmek için bir anlaşma yaptıklarını öğrenince derhal Gürcistan'a saldırmıştır. Müttefiklerden önce davranan Moğollar, Gürcüleri 1221 yılında yenilgiye uğratarak bölgede yağma hareketlerinde bulunduktan sonra tekrar Azerbaycan'a dönmüş ve bir kez daha Tebriz'e doğru ilerlemiştir. Bu kez Tebriz hâkimi Şemseddin Tuğrâî devreye girerek Moğollara yüklü miktarda altın, yiyecek, giyecek, küçükbaş ve büyük baş hayvan vermiştir. Aldıkları karşılığında Tebriz'i ele geçirmekten vazgeçen Moğol ordusu, Merâğa¹¹ üzerine hareket etmiştir. Şehrin yöneticisinin Ruyendiz Kalesi'ne kaçıp saklanmasıyla halk savunma hareketini başlarında komutan olmadan yapmıştır. Kısa süren savunmanın ardından kale duvarlarını yıkarak şehre giren Moğollar yağma ve katliam yapmak için farklı bir yöntem uygulamışlardır. Onlar canlı yakalanan birisini şehir sokaklarına salarak "*Moğollar gitti*" diye duyuru yapmasını istemişlerdir. Bunun üzerine saklandığı yerden çıkan insanlar acımasızca öldürülmüş ve malları yağmalanmıştır (İbnü'l-Esîr 168; Piriyevev 113-114).

Moğolların Merâğa saldırısı devam ederken Hemedan'da¹² halk isyanı çıktığı haberi gelmiştir. Bölgedeki isyanı bastırmak üzere yola çıkan Moğolların gitmesiyle yerli halk az da olsa rahat nefes alabilmiştir. Fakat çok geçmeden Hemedan isyanı bastırılmış ve geri dönen Moğol ordusu yol üstünde bulunan Erdebil¹³ şehrine saldırmıştır. Halkın azimli bir şekilde şehri savunmasına rağmen Moğollara daha fazla direnemeyerek şehir teslim olmuştur (Alizade 97; Piriyevev 114).

Moğol ordusu Erdebil şehrini ele geçirdikten sonra üçüncü kez Tebriz üzerine yürüdü. Özbek, Moğolların şehre yaklaştığını duyunca Nahçıvan'a¹⁴

Güney Azerbaycan olarak bilinen İran sınırları içindeki kısım Erdebil şehri sınırları içindedir.

¹¹ Güney Azerbaycan olarak bilinen İran'ın kuzeybatısındaki Urmiye Gölü'nün yakınında ve Sehend Dağı'nın yamaçlarından akan Sâfi Nehri kıyısında kurulmuş olan bu şehir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Özgüdenli 162-163.

¹² Elvend dağı yamaçlarındaki Kuruçay, Abbasâbâd ve Sûmîne isimli nehirlerle sulanan ve aynı isme sahip olan bereketli bir ovada yer alan bu şehir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Yazıcı 183-185.

¹³ Sâsânî Hükümdarı II. Yazdicerd'in oğlu Fîrûz döneminde (459-484) kurulduğu düşünülen şehir, İslâm fetihlerinden önce Sâsânî Devleti'ne katılan Azerbaycan hâkiminin (Merzûbân) başşehri olmuştur. Erdebil, Hz. Ömer döneminde Azerbaycan valiliğine tayin edilen Huzeyfe b. Yemân'ın günlerce süren savaştan sonra yaptığı antlaşma ile 642 yılında fethedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Aliyev 276-277.

¹⁴ Şehrin Sâsânîler tarafından kurulduğunu Ermeni tarihçiler söylerken buna karşılık Evliya Çelebi Turan Hükümdarı Efrâsiyâb'ın Nahçıvan şehrini kurduğunu yazmaktadır. Şehrin günümüzdeki ismi XII. yüzyıldan itibaren söylenmeye başlanmıştır. Şehrin isminin anlamı Nakş-i Cihân yani dünyanın süsü olarak bilinmektedir. Şehrin tarihiyle ilgili çeşitli bilgiler verilmiş olsa da kesin olarak hangi tarihte kurulduğu bilinmemektedir. Bu açıdan Nahçıvan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Karamanlı 294-297.

kaçmıştır. Onun kaçmasıyla Tebriz halkı bir kez daha şehir hâkimi Şemseddin Tuğrâî'den yardım istemiştir. Bu kez Moğollarla savaşmayı göze alan halk kale duvarlarını güçlendirmiş ve mücadele için gerekli tüm önlemleri almıştır. Şehir halkının savaşmaya niyetli olduğunu gören Moğollar onlardan maddi kaynak talebinde bulunmuşlardır. Moğollarla savaşmayı göze alamayan halkın bunu kabul etmesi üzerine Tebriz üçüncü kez yağmalanmaktan kurtulmuştur (İbnü'l-Esîr 261; Piriyevev 114).

Tebriz'den ayrılan Moğollar, Serab¹⁵ şehrini ele geçirip hemen arkasından Beylekân¹⁶ üzerine yürümüştür. Şehrin yönetici tabakası Moğollarla anlaşmak için birtakım çalışmalar başlatmıştır. Şehre gönderilen Moğol elçisi Moğollarla savaşmaya hevesli olan halk tarafından öldürülünce anlaşma ihtimali ortadan kalkmıştır. Elçinin öldürülmesine öfkelenen Moğol ordusu tüm gücüyle saldırarak şehri ele geçirmiş, bu sefer daha acımasız bir şekilde katliam yapmıştır. Moğol askerleri, eli silah tutanların yanı sıra hamile kadınları karnındaki çocuklarla birlikte öldürülmüşlerdir. Bunca katliama rağmen içlerindeki öfkeyi bastıramayan Moğollar şehri içindekilerle birlikte ateşe vermişlerdir. Bu saldırıdan sonra Beylekân uzun süre harabe olarak kalmıştır (Ahmedov 85-86; Piriyevev 115).

Moğollar, Beylekân'dan sonra Berda¹⁷ gibi küçük büyük yerleşim yerlerini yakıp yıktuktan sonra Arrân'ın¹⁸ en büyük şehri olan Gence¹⁹ (Ganzak-Ganzaka) üzerine yürümüştür. Moğollar halkın savaşa hazırlandıklarını öğrenince haraç almakla yetinerek Gence üzerinden Gürcistan'a doğru ilerlemiş, Gürcistan'ı yağmaladıktan sonra oradan da Şirvan üzerine yürümüştür. Şirvan²⁰ hâkimi kalelerden birine kaçıp saklanırken Şamahı²¹ halkı düşmanla savaşmaya karar vermiştir. Merdivenle kale duvarını aşmakta başarılı olamayan

¹⁵ Miane, Erdebil ve Tebriz üçgeni içinde yer alan tarihi bir Azerbaycan şehridir.

¹⁶ Kür ve Aras Nehirleri arasında Ağdam şehrinden Mahmudabad şehrine giden yol üzerinde yer alan Azerbaycan şehri.

¹⁷ Eski Utuk eyaletinde Terter Nehri'nin aşağı kıyısında, Albania Kralı II. Vace tarafından 460 yılında inşa ettirilmiş bu şehir kaynaklarda Berze'a, Barda, Partav, Bardav, Bordav, Berda'a, Berde şeklinde kullanılırken Ermeniler Perozapat, Partaw; Araplar ise Bardha şeklinde isimlendirmişlerdir (Hewsen 263).

¹⁸ Eski Yunan ve Roma dönemlerinde Albania olarak bilinen bölge İslam fetihleri sonrasında buranın fethedilmesiyle birlikte günümüzdeki adı olan Arrân adını almıştır. Azerbaycan'ın önemli iki nehri olan Kür ve Aras nehirleri arasında bulunan geniş ve sulak bir bölgedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Özyaydın 394-395.

¹⁹ Kazvînî, Gence için "İran'ın şehirlerinden birkaçı hepsinden daha yüksek; iklimi daha iyidir Arrân'da Gence, Horasan'da Merv ve Tus böyledir" der (105). Azerbaycan'ın başkenti Bakü'nün 363 km. batısında yer alan Gence, başkentten sonra ikinci en büyük şehirdir. Gence hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Efendizade 17-20.

²⁰ Kaynaklarda Şervân veya Şâberân/Şâburân şeklinde de yazılan Şirvan, Azerbaycan'ın eski yerleşim yerlerinden biridir. Şirvan olarak yazılmış olmasına bakmayarak halk arasında Ahvan olarak anılmaktadır. Şehir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Aydın 204-206.

²¹ Kür Nehri'nin kuzeyinde yer alan Azerbaycan şehridir.

Moğollar, üst üste yığıldıkları cesetlerin üzerine çıkarak kaleye girmeyi başarmıştır. Yapılan üç günlük savaş sonrasında İbnü'l-Esîr'in de belirttiği gibi şehirde bir tane bile canlı kalmamıştır (İbnü'l-Esîr 172).

Moğollar, 1222 yılında Şamahî'dan kuzeye doğru yol alarak Derbend üzerinden geri dönmeyi planlamıştır. Fakat burada kale duvarlarının aşılması onları farklı bir yola itmiştir. Şirvanşah emirine elçi göndererek onlarla barış imzalamak istediklerini ve bunun için on kişilik bir heyet gönderilmesini istemiştir. Şirvanşah emiri de Moğolların bu isteği doğrultusunda barış yapma amacıyla bir heyet göndermiştir. Moğollar gönderilen bu on kişilik heyetten birisini öldürmüş, kalan elçilere ise Derbend'in kuzeyine giden gizli yolu göstermeleri için baskı yapılmıştır. Gizli geçidi öğrenen ve buradan geçen Moğollar, 1222 yılında kuzeyden kendi vatanlarına gitmek amacıyla Azerbaycan topraklarından ayrılmıştır (İbnü'l-Esîr 172; Qeniyev 107; Piriyevev 116; Nuriyeva 83).

Hârizmşahlar sonrasında Azerbaycan, Moğol saldırısına dayanamayacak bir durumda olsa da bazı bölgelerde halk, Moğollara karşı savaşmıştır. Merâğa şehri düşmana karşı savunma yapsa da bu hamlesinde başarılı olamamış ve şehir ikinci kez Moğolların eline geçmiştir. Merâğa'dan sonra Moğollar ülkenin can damarı olan Tebriz'i de 1231 yılında alarak bütün eyaleti boyundurukları altına almışlar (May 35). Moğollarla yapılan anlaşma sonucunda Tebriz şehri yağmalanmaktan kurtulmuştur. Şehrin birçok tanınmış sanatkar ve önde gele âlimi Moğolların isteği üzerine Karakurum'a gönderilmiştir (Piriyevev 121). Tebriz'i ele geçiren Moğol ordusu buradan Azerbaycan içlerine doğru hareket etmiştir.

Cormagun Noyan²² Azerbaycan'ı aldıktan sonra karargâhını daha önce Celâleddin Hârizmşah'ın²³ (1220-1231) da ordugâh olarak kullandığı Mugan Ovası'na kurmuş ve buradan Ermeni ve Gürcülere saldırarak onları itaat altına almıştır (May 36; Keleş 52). Moğollar için büyük bir tehlike oluşturan Celâleddin Hârizmşah ortadan kaldırıldıktan sonra İran ve Azerbaycan coğrafyasında Moğol yönetimi tesis edilerek Cormagun Noyan vali olarak bölgeye atanmıştır. Moğolların belirtilen toprakları ele geçirmesiyle bölgede

²² Cormagun Noyan, Cengiz Han'ın Korçisi görevini yürütmüştür (May 5). Cengiz Han'ın özel muhafızları olan bu birlik her daim yanında bulunan bin kişiden oluşan özel bir birlikti ve Cormagun Noyan da bu birliğin komutanlarından birisidir. Cengiz Han'ın görevlendirmesi sonrası Cormagun Noyan ilk kez 1229 yılında Irâk tarafına gönderilmiştir (Cüzcânî 107).

²³ Hârizmşah Alâeddin Muhammed ve Hintli câriye Ayçiçek Hatun'un oğlu olan Celâleddin Mengübertî'nin doğum tarihi bilinmese de kendisi Hârizmşahlar Devleti'nin son hükümdarıdır (Taneri 248-250). Moğollarla yaptığı savaşlardaki kahramanlıklarıyla bilinen Celâleddin, yine onlardan kaçarken bir dağda eşkıya Kürtler tarafından katledilmiştir. (May 31). Abû'l-Farac'e göre; Celâleddin Hârezmşah'ın yerine onun hizmetkârı öldürüldü ve kendisi bir süre daha gizlice yaşamıştır. Bu bilgileri veren yazar onun ne zaman öldüğüne dair de bir bilgi vermemiştir (Abû'l-Farac 529; Nesevî 245-246).

yaşayan Türkmenler bu kez Anadolu içlerine doğru hareket etmeye başlamıştır (Sümer 3; Yuvalı 195; Öngül 145; Akkuş ve Bağcı 155). Moğollar ikinci kez 1235 yılında Gence önlerinde görünmüşlerdir. Gence halkı bu kez Moğollara karşı savaşmakta kararlıydı. Moğolların Gence kuşatması bir hafta sürmüştür. Şehir halkı o kadar direnç göstermiş ki bir hafta sonra kale duvarları yıkıldıktan sonra bile Moğollar bir süre şehre girmekte tereddüt etmişlerdir. Şehir düşüncü bazı kimseler evlerinin Moğolların eline geçmesini istemedikleri için yakmışlardır. Moğollar yanan evlerin enkazını kaldırarak toprak altından altın, gümüş ve değerli eşyaları toplamıştır (Kiragos 37). Bu felaketten sonra Gence dört sene harabe hâlinde kalmıştır. Daha sonra Moğolların şehri yeniden inşa edilmesi kararı sonucu halk toplanarak şehri yeniden inşa etse de şehir surları yapılamamıştır (Kiragos 38). Gence ve Şemkir'in²⁴ ardından Bakü²⁵ ve Tovuz²⁶ gibi diğer önemli şehirler de istila edilmiştir. 1239 yılında Derbend şehrinin Moğollar tarafından istila edilmesiyle birlikte Azerbaycan tamamen Moğol hâkimiyeti altına girmiştir (Reşîdüddîn 423; Piriyevev 122). Bu tarih itibarıyla Azerbaycan toprakları Moğol valiler tarafından yönetilmiştir. Mengü Han'ın Moğol tahtına çıkmasıyla birlikte yeni topraklar elde etmek amacıyla kardeşlerinden Kubilay'ı Çin'e gönderirken (Cüveynî 487; Cûzcânî 153), Hülâgû'yü yanına çağırarak ona nasihatlerde bulunmuş ve görevler vererek batıya sefer yapması için hazırlıklara başlamasını istemiştir (Boyle 340; Cüveynî 487; Cûzcânî 152; Hope 101; Çelik 135).

Cengiz Han'ın küçük oğlu Toluy Han'ın oğlu olan Hülâgû Han (Cûzcânî 153) kısa süre zarfında hazırlıklarını tamamlayarak batıya doğru ilerlemiştir. XIII. yüzyılın ortalarında Hülâgû Han'ın (1256-1265) öncülüğünde Moğol ordularının askeri saldırıları sonucunda İlhanlılar Devleti²⁷ kurulmuştur. Azerbaycan, Irak-ı Arab, Irak-ı Acem, Gürcistan, Ermenistan, Fars, Küçük Asya (Rum), Kürdistan, Kirman, Horasan, Huzistan ve diğer devlet ve vilayetler İlhanlılar Devleti'nin sınırları içine dâhildi. Hülâgû Han ele geçireceği

²⁴ Şemkir ile Gence arası yaklaşık 40 km'dir. Bir zamanlar tarihi Azerbaycan toprakları olan ve günümüzde Ermeni işgali altında bulunan Göyçe Gölü'ne yakın bir yerde kurulmuş bir şehirdir.

²⁵ Hazar Denizi'nin batı kıyısında bulunan Abşeron (Âbşârân) Yarımadası'ndaki bu liman şehri, Sovyet Rusya için önemli merkezlerden olmuştur. Şehrin kuruluş tarihi tam olarak bilinmese de ismine X. yüzyıl İslam kaynaklarında rastlanmaktadır. Kaynaklarda Bâkû, Bâkûh, Bâkuh ve Bâkûye olarak zikredilen şehrin isminin Farsça Bâdkûbe olduğu ve "rüzgârın dövdüğü yer" anlamına geldiği bilinmektedir. Azerbaycan Türkçesinde "Külekler Şeheri" olarak bilinen Bakü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Dursun 550-551.

²⁶ Ermenistan sınırına yakın bölgede yerleşen Azerbaycan şehridir.

²⁷ 1256-1336 yılları arasında Azerbaycan merkezli kurulan İlhanlılar Devleti'nin bir diğer adı hükümdarları Hülâgû Han'a nispetle Hülâgûler Devleti olarak bilinmektedir. Azerbaycan coğrafyasında da Hülâgûler Devleti olarak zikredilmektedir.

toprakları Moğol Han'ına tabi olarak yönettiğinden kendisine İlhan²⁸ denilmiştir. 1256 yılında kurulan ve 1295 yılından sonra tam bağımsız olan devlet Hülâgû'nün taşıdığı İlhan unvanı nedeniyle İlhanlılar adıyla da anılmıştır (Fehmi 153-154; Yuvalı 102)²⁹. Merâğa³⁰, Tebriz ve Sultaniye³¹ çeşitli dönemlerde devletin başkenti olmuştur. Hülâgû Han ve kısmen de Abaka Han (1265-1282) hâkimiyeti döneminde İlhanlı Devleti iktisadi, askeri, siyasi ve sivil yönetim açısından güçlü olduğu söylenebilir.

Yönetim biçimi ve yapılan icraatlar bakımından İlhanlı Devleti'ni dört döneme ayırabiliriz. Hülâgû ve oğlu Abaka'nın hâkimiyette olduğu 1256-1282 yılları birinci dönem olarak nitelendirecek olursak bu dönemde Batı ve Hıristiyanlıkla yakın temaslar kurulmuş ve ilk elçilik heyeti gönderilmiştir (Prawdin 370; H. Şahin 19). İslam ve diğer dinî inançların birbiriyle mücadele ettiği süreç olan 1282-1295 yıllarını kapsayan ikinci dönemde Ahmed Teküder, Argun, Geyhatu ve Baydu Han tahta geçmiştir. 1295-1335 yılları arası üçüncü dönem olarak nitelendirilmiştir ki bu zaman dilimi Müslüman İlhanlılar dönemi olarak da bilinmektedir. Gâzân Han, Olcaytu ve Ebû Said bu tarihler arasında tahta çıkan önemli hükümdarlar olarak bilinmektedir. İlhanlı Devleti'nin altın çağı olarak kabul edilen bu dönemde idari, mali, iktisadi ve bayındırlık alanında birçok yenilikler yapılmış ve devlet kalkındırılmaya çalışılmıştır.

²⁸ İl ve han kelimelerinin birleşiminden oluşan İlhan kelimesi "tabi mülk" anlamına gelmektedir. Bu unvanın geçmişte hangi şekillerde kullanıldığı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Reuven. İlhanlı siyasi tarihi konusunda eser kaleme alan Yuvalı da bu terimin bölge hükümdarı anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Geniş bilgi için bkz: Yuvalı, "İlhanlılar" 102.

²⁹ İlhanlı Devleti'nin hangi tarihte kim tarafından kurulduğu ve ne zaman yıkıldığına dair ayrıntılı bilgi için bkz: Spuler 967; Yuvalı, "İlhanlılar" 102; Forbes 99; Uzunçarşılı 192. Başta onlu sistem olmak üzere, birçok müesseseleriyle birlikte eski Türk geleneğine dayanmalarından dolayıdır ki bazı kaynaklar Cengiz ve seleflerinin kurduğu devletleri Türk devleti olarak nitelendirmektedir. Bu açıdandır ki, Cengiz İmparatorluğuna "Türk-Moğol Devleti" diyenler de mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yuvalı, *Cengiz Han...* 228.

³⁰ Doğu Azerbaycan eyaleti olan Merâğa, Urmiye Gölü'nün doğusunda, Sehend Dağı'nın güney yamacında yerleşmiştir. Şehir kuzeyde Tebriz, kuzeydoğuda Bostanabad, doğuda Heştrud, güneybatıda Çaharomag, güneyde Batı Azerbaycan eyaleti, batıda Malekan Bunab ve Acabşir, kuzeyde ise Üskü ili ile komşudur (Özgülendi 162; Hüseyinov 168).

³¹ Olcaytu, 1305 yılında Sultanabad veya diğer adıyla Sultaniye şehrinin inşasına karar vermiştir. Sultaniye'nin inşasına ülke genelinden önemli ressam, sanatkâr, usta ve mimarları çağırılmıştır. Düz bir yaylak bölgede ilk önce şehrin surları inşa edilmiştir. Şehrin inşasında İlhanlı vezirleri de adeta bir birleri ile yarışmasına faaliyet göstermişlerdir. Reşîdüddin Fazlullah şehirde bin evlik bir mahalle kurdururken Taceddin Ali Şah da birkaç imaret inşa ettirmiştir. Yapılan çalışmalar sonucu Sultaniye şehri 1313 yılında tamamlanmış ve devletin idare merkezi buraya taşınmıştır. Fakat Olcaytu'nun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ebu Said bu şehre gereken özeni göstermemiş ve başkenti yeniden Tebriz şehrine taşımıştır (Kâşânî 88; Hüseyinov 172-173).

şılmıştır. Gâzân Han ve Ebû Said zamanında devlet politikası olarak uygulanan sıkı idari ve ekonomik politikalar ile vergi gelirleri artmış ve hazine dinar³² bakımından en rahat dönemini yaşamıştır (Blair 313). 1335-1353 yılları arasında ise devletin yıkılma veya çöküş dönemi olarak nitelendirebiliriz (Reşîdüddîn 481; H. Şahin 19).

İlhanlılar Devleti'nin altın çağı olarak bilinen döneminin ilk hükümdarı olan Gâzân Han tahtta bulunduğu süre zarfında uyguladığı reform hareketleri sonucu göçebe Moğolların yerleşik hayata geçmesine katkı sağlamıştır. Yerleşik hayata geçiş yapan Moğol kabileleri, Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine yerleşerek burada yaşamaya başlamışlardır.

Azerbaycan'da Moğolca Kökenli Yerleşim Yerleri

Toponim sözcüğü Yunanca *topos* (yer) ve *onoma* (ad) kelimelerinin birleşiminden türemiş ve yer adları anlamına gelmektedir. Yer adlarını inceleyen bilim dalına ise toponimi denilmektedir. Türkiye'de onomastik alanının tanım ve çerçevesinin, dünyada bu alanın toponomastik terimiyle anıldığı, çerçevesinin antroponimi ve toponimi dallarıyla sınırlı kabul edildiği anlayışla devam ettiği görülmektedir. Toponomastik terimi çerçevesinde izahı yapılmaya çalışılan adbilimin terimleri de bu çerçeve dışına çıkamamıştır (İ. Şahin 1). Yer adları bölgedeki halkların yaşam biçimini yansıttığı için çoğunlukla adın hangi millete ait olduğu konusunda ipuçları içermektedir. Her ülkede belirli dönemlerde meydana gelen bazı sosyal, siyasi ve kültürel sebeplerle yer adları değişiklik göstermiştir. Azerbaycan coğrafyasında da yer adlarında yapılan belirgin değişikliklerin Türk göçleri ile başladığını söyleyebiliriz. Azerbaycan'da yer adlarının çoğunlukla Türk menşeli kelimelerden oluşması bunun bir kanıtıdır. Azerbaycan'da Türk menşeli yer adlarının yanı sıra Moğolca unsurlara da rastlanmıştır. Bu Moğolca yer adları, XIII. yüzyıldan itibaren Azerbaycan'da görülmeye başlamıştır.

Azerbaycan siyasi haritasına baktığımız zaman ülkenin bazı bölgelerinde Moğolca yer adları bulunmaktadır. Buradan anlaşılan şu ki bölgeyi işgal eden Moğollar yalnız bir şehre veya bir bölgeye toplanmamış ülkenin her tarafına yayılmışlardır. Azerbaycan'da yirmi iki Moğolca kökenli yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu yerleşim yerleri günümüze kadar eski isimlerini korumuştur. Bakü, Gence, Sumqayıt, Ağsu, Tovuz, Kelbecer, Berde, Xocavend, Yardımlı, Nahcivan, Kürdemir ve Göyçay illerinde bir Moğol yerleşim yeri

³² 1 dinar: 6 dirhem temeline dayanıyordu ve geçerli sikke birimi dinardı. 6 dirhemlik gümüş paralara da "gümüş dinar" denir. Altın dinarın ortalama ağırlığı 4.25 gr olmakla birlikte, bu ağırlık zamana ve yörelere göre de değişiyordu. İran Moğollarının altın paralarında ana ölçü miskaldı. Ama daha hassas ölçüm yapabilmek ve değişik değerlerde para basabilmek için "karat" ölçüsü kullanılıyordu ve 20 karat 1 miskal geliyordu. Azerbaycan'da 4.608 gr olan miskalin 4/6 sı, yani 3.072 gr bir dirhem kabul edilmiş ve bunun 6 mislini de yani 18.432 gr'ına da "bir gümüş dinar" denir. Bu gümüş dinarların 10.000 tanesine "tümen" adı verilmiştir (Diler 20).

bulunurken Şeki, Qax, Nefçala, Lenkeran ve Lerik illerinde iki Moğol yerleşim yeri bulunmaktadır. Şeki ve Qax illerine Küngüt, Cunut, Baydarlı ve Tangıt kabileleri yerleşmişler. İlhanlı - Altın Orda sınırında bulunan illere bu kabileler muhtemelen savaşçı özelliklerinden dolayı sınırı korumak amacıyla yerleştirilmiştir. Hazar Denizi kıyısında bulunan Lenkeran, Nefçala ve Lerik illerine Oryat, Karakaşlı, Xorxatan, Gegir, Orand ve Leledulan kabileleri yerleşmiştir. Bu iller Hazar kıyısında olduğu için hem ormanlık hem de otlak alanlarının fazla olması ile öne çıkmaktadır. Muhtemelen bu kabileler, bölgeyi Moğolistan'a benzettikleri için buraya yerleşmişler.

Yukarıda Azerbaycan'a yerleşen Moğol kabileleri hakkında sunulan genel bir bilginin ardından hangi kabilenin nereye yerleştiğini ayrıntılı bir şekilde verelim.

1. Aşağı Bucak: Gence ilinin Alican Nehri kıyısında bulunan bu yerleşim yeri, yerel halkın verdiği bilgiye göre Alican Nehri'nin Bozdağ Dağları ile köşe oluşturduğu için bu şekilde isimlendirilmiştir. Fakat köyün bu şekilde isimlendirilmesinin bir diğer sebebi Moğollardır. Bucak, Moğol Noqay³³ kabilesinin bir kolunun adıdır. Azerbaycan'ın Mingeçevir ve Kürdemir illerinde bu isimli başka yerleşim yerleri de bulunmaktadır (Aliyeva 53; Hüseyinov 174). Aşağı Bucak adını Alican Nehri ile Bozdağ'ın köşe oluşturması sebebiyle almamıştır. Azerbaycan'da farklı illerde de bu isimle yerleşim yerlerinin olması Moğollardan kaynaklanmaktadır. Eğer yerli halkın verdiği bilgiyi doğru kabul etseydik Azerbaycan'da yalnız bir tane Bucak adlı yerleşim yeri olması gerekirdi. Gence, Mingeçevir ve Kürdemir gibi bir birine yakın olmayan üç ilde de aynı ismin görülmesi buralarda yaşayan halkla bağlıdır. Bu halk da Moğolların Noqay kabilesinin Bucak koludur.

2. Baş Elet: Bakü şehri Karadağ ilçesinde bulunan bu yerleşim yeri adını Oryat kabilesinin Elet kolundan almıştır. Elet isimli yerleşim yerleri Azerbaycan dışında Moğolistan, Özbekistan, Ermenistan ve Volga Nehri kıyısında da bulunmaktadır (Aliyeva 82; Hüseyinov 174). Moğol istilasına maruz kalan bölgelerde de Elet adlı yerleşim yerinin olması bize bu ismin Moğollardan miras kaldığını göstermektedir.

3. Baş Küngüt: XIII. yüzyılda Moğol istilalarına katılarak Azerbaycan bölgesine gelen Kingli kabilesi Şeki iline yerleşmişler. Burada Küngüt adlı bir köy ve aynı adlı bir kale mevcuttur. Hatta Şeki ilinde bu isimle bir nehir de bulunmaktadır (Aliyeva 83; Hüseyinov 174).

4. Baydarlı: Moğol istilasına katılan Baydarlı kabilesi Azerbaycan'da yerleşik yaşama geçmiştir. 1273 yılında Moğol komutan Emir Baydar'a verilen bu bölge onun adıyla Baydarlı olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Baydarlı

³³ Kabile ilişkileri bakımından biri birine önemli bağlarla bağlanan boylardan oluşan Noqaylar'ın etnik yapısında yer alan kabile ve soylar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Akbaba 235.

Köyü Azerbaycan'ın Qax ili Qıpçaq ilçesinde bulunmaktadır (Aliyeva 85; Hüseyinov 174).

5. Birinci Aratkend: Ağsu ili Arabuşağı ilçesinde bulunan bu köyün adı Moğol kabilesi Oyrat'tan geldiği düşünülmektedir. Buradaki Oyrat adı zamanla değişime uğrayarak Arat hâlini almıştır (Aliyeva 100; Hüseyinov 174).

6. Büyük Oriyat: Kür Nehri'nin Nefçala ilinden geçen kısmında nehrin sağ ve sol tarafına yerleşim yeri yapılmıştır. Sağ taraftaki yerleşim yeri Köhne³⁴ Oriyat olarak bilinirken sol taraftaki köy Teze³⁵ Oriyat olarak adlandırılmıştır. Halkın burada yoğun bir şekilde yerleşmesi sonucunda Köhne Oriyat'ın adı değişerek Büyük Oriyat olmuştur. Bu yerleşim yeri adını Moğol kabilesi Uryat'tan almıştır. Uryat kelimesi değişime uğrayarak Oriyat hâline gelmiştir (Aliyeva 110; Hüseyinov 175).

7. Corat: Sumqayıt ilinde Hazar kıyısında bulunan bu bölgeye XIII. yüzyılda gelen Curyat kabilesi yerleşmiştir. Bölgedeki köy, bu kabilenin adıyla günümüze kadar ulaşmıştır (Aliyeva 125; Hüseyinov 175).

8. Cunut: Şeki ilinin Baş Layskı ilçesinde yerleşen bu köy, adını Moğol Sunnit kabilesinden almıştır. Bu köy Zunut olarak da adlandırılmaktadır (Aliyeva 126; Hüseyinov 175).

9. Çeşmeli: Tovuz ilinde bulunan bu köyün adı 1959 yılına kadar Çirkinli olmuştur. 1959 yılından sonra Çeşmeli olarak anılan köy adını Çirkinliler kabilesinden almıştır. Moğol saldırıları zamanı buraya gelen kabile daha sonradan Kızılbaş askeri birliklerine katılmıştır (Aliyeva 134; Hüseyinov 175).

10. Damğal: Kelbecer ili Kolatağ ilçesinde yerleşen bu köy, Moğol Damğal kabilesinden dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir (Aliyeva 149; Hüseyinov 175).

11. Darğalar: Berde ili Kelenterli ilçesinde bulunan bu köy, Moğol vergi memuru olan Darğalar soyuna mensup insanlar tarafından kurulmuş ve adını da onlardan almıştır (Aliyeva 150; Hüseyinov 175).

12. Dolanlar: Moğol istilasına katılan Dolon kabilesi, Xocavend ilinde yerleşik hayata geçmiştir. Karabağ Dağlarının yamacında bulunan bu köy adını onlardan almıştır. Köyün eski adının Ergüneş (Arguneş) olduğu bilinmektedir. 1828 yılında Güney Azerbaycan bölgesinden kaçan insanlar da bu köye yerleştirilmiştir (Aliyeva 168; Hüseyinov 175).

13. Evcedulan: Adını Dolon kabilesinden alan bir başka yerleşim yeri de Yardımlı ili Vergedüz ilçesinde bulunan Evcedulan Köyü'dür (Aliyeva 190; Hüseyinov 175).

³⁴ Türkiye Türkçesinde "eski" anlamına gelmektedir.

³⁵ Türkiye Türkçesinde "yeni" anlamına gelmektedir.

14. Leledulan: Lerik ili Kirevud ilçesinde yerleşen Leledulan Köyü de aynı şekilde adını Dolan kabilesinden almıştır. Lele (lala, daye, atabey) kelimesi ile Dulan/dolan kelimesinin birleşiminden oluşan bu yerleşim yerinin adı Dolon kabilesine dayanmaktadır. Bu kabile İlhanlılar zamanında Talış bölgesine yerleştirilmiştir (Aliyeva 85; Hüseyinov 175).

15. Günnüt: Nahcivan Özerk Cumhuriyeti sınırlarında yerleşen Şerur ili Celilkend ilçesindeki bu köy, adını Moğol Günnüt kabilesinden almıştır. Bura Günnüt Ceferli olarak da bilinmektedir (Aliyeva 216; Hüseyinov 175). Köyün Günnüt Ceferli olarak anılmasının sebebi Ceferli soyundan olan insanların Günnüt köyüne yerleşmesi ile bağlıdır. Ceferli soyu köye sonradan yerleşmiş olsalar da köyün ilk adını muhafaza etmişler.

16. Horhatan: İlhanlılar döneminde Talış bölgesine yerleştirilen bir diğer Moğol kabilesi Horhatanlar olmuştur. Lenkeran ili Sağleser ilçesindeki bu köy onların adıyla Horhatan olarak kalmıştır (Aliyeva 240; Hüseyinov 176).

17. Hol Karakaşlı: Moğol Karakaşlı kabilesi Neğçala ilinde nehir kıyısına yakın bir bölgeye yerleşmiş ve burada yaşamlarını sürdürmüşler. Bu köy de nehir kıyısında yerleşen Karakaşlı köyü anlamında Hol Karakaşlı olarak kalmıştır (Aliyeva 250; Hüseyinov 176).

18. Köhne Gegir: Moğol Kukir kabilesi Lenkeran ili Gegiran ilçesindeki bu köye yerleşmiştir. Kukir kelimesi zamanla değişime uğrayarak Gegir hâlini almıştır. Gegir'de yaşayan bir grup aile, XIX. yüzyılda köyden ayrılarak yakın bölgede yeni bir yerleşim yeri kurmuşlardır. Kurulan bu köyün adı Gegiran olmuştur. Eski yerleşim yeri olan Gegir ise Köhne Gegir olarak kalmıştır (Aliyeva 289; Hüseyinov 176).

19. Köhne Orand: Moğol Noyanlar tarafından Talış bölgesine yerleştirilen Oyrat kabilesi burada bir köy kurmuşlar ve kurdukları köye Orand adı verilmiştir. Lerik ili Nuravund ilçesinde yerleşen bu köyün halkı bir süre sonra kendilerine yeni bir yerleşim yeri kurarak oraya Orand adı vermişler. Yeni yerleşim yeri Orand olarak adlanınca eski yerleşim yerine Köhne Orand denilmeye başlanmıştır (Aliyeva 289; Hüseyinov 176).

20. Kara Bucak: Moğol Bucak kabilesine mensup Kara Bucak kolu Kürdemir ili Ahtaçı ilçesindeki bu köye yerleşerek köye kendi kabilelerinin adını vermişler (Aliyeva 19; Hüseyinov 176).

21. Tanğıt: XIII. yüzyılda Moğol ordusuna katılarak Azerbaycan'a gelen bir diğer kabile Tanqut'lar olmuştur. Qax ili Kıpçak ilçesinde bir köye yerleşen bu kabile yerleşim yerine kendi kabilelerinin ismini vermiştir (Aliyeva 231; Hüseyinov 176).

22. Üngütü: Göyçay ili Potu ilçesinde bulunan bu yerleşim yeri adını Moğol Onqut kabilesinden almıştır. İsim zamanla değişime uğrayarak Üngütü hâlini almıştır (Aliyeva 259; Hüseyinov 176).

Sonuç

Dağınık hâlde bulunan Moğollar, Cengiz Han komutasında askeri-siyasi bir birlik altında toplanarak bir devlet kurmuşlardır. Kurulan bu imparatorluk kısa süre zarfında istila hareketlerine başlamış ve Çin başta olmak üzere doğuda birçok devleti ele geçirerek İmparatorluk topraklarına katmıştır. Cengiz Han zamanında başlayan Hârizmşah-Moğol mücadelesi ile batıya doğru yayılma başlamıştır. İlk Moğol akınlarının ardından Azerbaycan topraklarını ele geçiren Celâleddin Hârizmşah bir süre bu coğrafyada Moğollara karşı mücadele etmiştir. Celâleddin Hârizmşah'ı yok etmeye ve bölgenin kontrolünü ele almakta kararlı olan Ögedey'in tahta çıkmasıyla birlikte batıya doğru yeni bir harekât başlatılmıştır. Moğol orduları karşısında dayanamayıp batıya doğru kaçmaya başlayan Celâleddin yine bu topraklarda Kürt eşkıyalar tarafından öldürülmüştür. Onun ölümünün ardından Azerbaycan topraklarına giren Cormagun ve Baycu Noyan komutasındaki Moğol orduları bir kez daha bu coğrafyada taş üstünde taş bırakmayarak katliamlar yapmıştır.

Ögedey'in 1241 yılında ölümü üzerine taht uzun bir süre naibe tarafından yönetilmiş olsa da 1246 yılında tahta çıkan Güyük Han'ın yönetim süresi de kısa olmuştur. Güyük Han'dan sonra 1251 senesinde bu kez tahta Mengü Han geçmiştir. İmparatorluk sınırlarının genişletilmesi hususunda bir siyaset izleyen Mengü Han tahta çıktıktan sonra kardeşlerinden Kubilay'ı Çin'e, Hülâgû'yü ise batıya, İsmâîlîler ve Abbâsîler üzerine göndermiştir. Kalabalık bir ordu ile donatılan Hülâgû, 1253 tarihinde sefere çıkmış ve uzun bir yolculuğun ardından İran coğrafyasına ulaşmıştır. Kendisine tabii olan bölge hükümdar ve emirlerine çeşitli hediyeler verirken bağlılığını bildirmeyenleri de tarih sahnesinden silmiştir. Bağdat'ı ele geçirip şehri yakan Hülâgû Han en ağır darbeyi de İslam dünyasına vurmuştur. İsmâîlîler ve Abbâsîler'e son veren Hülâgû Han kısa süre sonra Azerbaycan merkezli devlet kurmuştur. Cengiz Han zamanında Cebe ve Sebütey Noyan öncülüğünde başlayan Moğol akınları Hülâgû Han'ın Azerbaycan merkezli devlet kurması ile sonuçlanmıştır. İran, Irak, Anadolu ve Azerbaycan topraklarında 80 yıl süren İlhanlı hâkimiyeti başlamıştır.

İlhanlı Devleti'nin kurulması ile birlikte Azerbaycan'da eski yönetim tarzı değişim göstermiştir. Kısa bir süre zarfında ülke genelinde hâkimiyet sağlayan İlhanlılar zamanında Azerbaycan bölgesinde yeniden canlanmalar baş göstermiştir. İlhanlılarda kültürel anlamda değişim Hülâgû Han zamanında başlamış ve Gâzân Han zamanında zirveye ulaşmıştır. Ata topraklarından şaman inancı ile gelen Moğolların, Gâzân Han'ın İslam dinini kabul etmesiyle tamamına yakın kısmı Müslüman olmayı tercih etmiştir. Moğolların İslam'ı kabul etmesi bu coğrafyada yaşayan Müslüman Türkler arasında erimelerine yani asimile olarak Türkleşmelerine yol açmıştır. Göçebe Moğollar, Azerbaycan coğrafyasında hem yerleşik hayata geçmiş hem de İslam dinini kabul etmiştir. Moğolların bu şekilde asimile olmaları bölge kültürünün zenginleşmesine de katkı sağlamıştır.

Moğol istilasının Azerbaycan halkı üzerindeki sosyal ve kültürel etkileri yıkıcı olsa da İlhanlı Devleti'nin kurulmasıyla sosyal ve kültürel alanda canlanmalar meydana gelmiştir. İstila sonucu yıkılan ve harabe hâle gelen Azerbaycan şehirlerinde imar faaliyetlerinin hızlanmasının yanı sıra yeni yerleşim yerleri inşa edilmiştir. Göçebe Moğol halkı, Azerbaycan'da yerleşik hayata geçmiş ve devletin belirlediği kurallar çerçevesinde kendi topraklarında tarımla uğraşmaya başlamıştır. Gâzân Han'ın İslam dinini kabul etmesiyle Azerbaycan'da bulunan Moğollar da Müslüman olmuş ve Türk İslam kültürü gelişmiştir. Azerbaycan'daki nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Türkler, Moğolların asimile olmasına yol açmıştır. Azerbaycan ve İran coğrafyasında birçok eğitim kurumu inşa edilerek bu kültür daha da iletilemiş ve bilime verilen önem artmıştır.

Azerbaycan merkezli kurulan İlhanlı Devleti döneminde bu coğrafyaya gelerek yerleşik hayata geçen Moğollar anavatanları olan Moğolistan'daki yaşadıkları yer adlarını veya kendi kabilelerinin adlarını yeni yerleştikleri bölgelere vermişlerdir. Azerbaycan'daki günümüz yerleşim yerlerinin kökenleri incelendiği zaman bu yerleşim yerlerinden 22 tanesinin Moğol unsuru taşıdığı görülmektedir. Bu yerleşim yerlerinin büyük çoğunluğu Moğol kabile isimlerinden oluşmaktadır. Azerbaycan coğrafyasına bakıldığı zaman bu Moğol yerleşim yerleri tek bir ilde veya tek bir bölgede yoğunlaşmamıştır. Azerbaycan'ın Bakü, Gence, Sumqayıt, Ağsu, Tovuz, Kelbecer, Berde, Xocavend, Yardımlı, Nahçıvan, Kürdemir, Göyçay Şeki, Qax, Nefçala, Lenkeran ve Lerik illerinde Moğol yerleşim yerleri görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abul-Ferec, Gregory (Bar Habreus). *Abu'l-Farac Tarihi*. Tercüme Ömer Rıza Doğrul. C. I-II. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Ağaldağ, Sebahattin. "Moğol Devleti." *Türkler*. Editör Hasan Celal Güzel ve K. Çiçek. c. VIII, Yeni Türkiye Yayınları. 2002. ss. 265-277.
- Ahmedov, Qara. *Orta Çağ Beylekan Şehri*. Elm Neşriyatı, 1979.
- Akbaba, Dilek Ergöneç. "Nogay Adı ve Nogayların Kökeni Üzerine." *Tehlike-deki Diller Dergisi*, Yaz 2013, ss. 233-242.
- Akkuş, Mustafa ve Bağcı Büşra. "Hülagu Han Döneminde Anadolu'da Görev Yapan Moğol Komutanları." *USAD*, Güz 2018, ss. 150-171.
- Aliyev, Saleh Muhammedoğlu. "Erdebil." *İslam Ansiklopedisi*, c. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, ss. 276-277.
- Aliyeva, Rübabe. *Azerbaycan Toponimlerinin Ansiklopedik Lüğeti*. Şerq-Qerb Yayınları, 2007.
- Alizade, A. Ali. *Soşialno-ekonomiçeskaya i političeskaya istoriya Azerbaydjana XIII-XIV vv.* Elm Neşriyat, 1956.
- Aydın, Mustafa. "Şirvan." *İslam Ansiklopedisi*, c. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, ss. 204-206.
- Blair, Sheila S. "The Coins of the Later Ilkhanids. A Typological Analysis." *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 26, no. 3, 1983, pp. 295-317.

- Boyle, John A. *The Cambridge History Of Iran V. 5 The Seljuq And Mongol Periods*. Cambridge At The University Press, 1968.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik. *Tarihi Cihan Güşa*. Çeviren Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- Cüzcani, Minhâc-i Sirac. *Tabakat-ı Nasvî. Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*. Çeviren Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, 2016.
- Çelik, Burak. *İran Moğollarının Atası Hülegü Han*. Çizgi Kitabevi, 2021.
- Davut, Dursun. "Bakü." *İslam Ansiklopedisi*, c. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 550-551.
- Diler, Ömer. *Islamic Mints - İslam Darp Yerleri*. c. 3. [Yayınevi bilgisi yok], 2009.
- Efendizade, Oktay. "Gence." *İslam Ansiklopedisi*, c. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, ss. 17-20.
- Fehmi, Abdulaziz. *Târihü'd-Devleti'l- Moğoliyye fi İran*. 1981.
- Forbes, B. M. "İlkhanid Dynasty." *Ancyclopedia of Asian History*, V. II, 1988, ss. 99.
- Gömeç, Saadettin. "Çingizli Devletinin Büyümesinde Rol Oynayan Türklerden Çelme ve Subutay." *Turkish Studies*, c. 2, s. 2, 2007, ss. 230-238.
- Hamavi, Yakut. *Mudjam al-Buldan (Svedeniya Ob Azerbaydjane)* (Mücem-ül Buldan, Azerbaycan hakkında Bilgi). Elm Neşriyat, 1983.
- Hewsen, R. H. *The Geography of Ananias of Sirak (Asxarhac'oyc), The Long and Short Recensions*. 1992.
- Hope, Michael. *Power, politics and Tradition in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran*. Oxford University press, 2016.
- Hüseynov, Gurban. *İlhanlılar Dönemi Azerbaycan Tarihi*. Eğitim Yayınevi, 2023.
- İbnü'l-Esir. *El-Kamil fi-t Tarih*. Elm Neşriyat, 1959.
- İbnü'l-Esir. *İslâm Tarihi el Kâmil Fi't-Tarih*. Çeviren A. Ağırakça, A. Özeydin, Türkiye Matbaacılık, 1987.
- Karamanlı, H. Mehmet. "Nahçıvan." *İslam Ansiklopedisi*, c. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, ss. 294-297.
- Kâşânî, Ebülkasım Abdullah bin Muhammed. *Tarihi Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*. Çeviren Derya Örs, Ankara Üniversitesi, 1992.
- Kazvîni, Hamdullah Müstevfi-yi. *Zeyl-e Tarihi Guzide*. (Farsçadan Çeviren M. D. Kazımov ve V. Z. Piriyevev, Elm Neşriyat, 1990.
- Keleş, Erol. "Moğollarda Kışlak Geleneği: İlhanlıların Arran ve Muğan Kışlakları Örneği." *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, c. 3, s. 1, 2020, ss. 48-62.
- Kiragos, Genceli. *Moğol İstilas (1220-1265)*. Çeviren M. Kemal Bey, Post Yayınları, 2018.
- Marko Polo. *Marko Polo Seyahatnamesi*. Yayına Hazırlayan Filiz Dokuman, Tercüman Yayınları, 1980.
- May, Timothy. *Chormağan Noyan: The First Mongol Military Governor in the Middle East*. 1996. Indiana University. Master of Arts in the Department of Central Eurasian Studies.
- Mîrhand, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd. *Hârezmşâhlar Ravzatu's-Safa (Hârezmşâhiyân)*. Tercüme ve Notlar Erkan Göksu, Kronik Kitap, 2022.

- Moğolların Gizli Tarihi*. Çeviren Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Müverrih Vardan. "Türk Futuhatı Tarihi (889-1269)." Çeviren Hırant D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, c. I, no. 1, 1991, ss. 153-255.
- Nesevi, Şehabeddin Muhammed. *Jiznoopisanie sultana Djalal ad-dina Mankburnı*. Çeviren Ziya Bünyadov, Elm Neşriyat, 1973.
- Nuriyeva, İrade. *Azerbaycan Tarihi (en eski zamanlardan-XXI yüzyılın başına kadar)*. Mütercim Yayınları, 2015.
- Öngül, Ali. *Selçuklular Tarihi -2 Anadolu Selçukluları ve Beylikler*. Çamlıca Yayınları, 2014.
- Özaydın, Abdulkerim. "Arran." *İslam Ansiklopedisi*, c. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 394-395.
- Özdemir, Hacı Ahmet. *Moğol İstilas Cengiz ve Hülâgû Dönemleri*. İz yayıncılık, 2018.
- Özgülendi, Osman Gazi. "Merâğa." *İslam Ansiklopedisi*, c. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, ss. 162-163.
- Piriyev, Vaqif. *Azerbaycan XIII- XIV Yüzyıllarda*. Nurlan Neşriyat, 2003.
- Prawdın, Michael. *The Mongol Empire*. (Translated, E. & C. Paul). The Free Pres, 1967.
- Qeniyev, H. *Azerbaycan Tarihi*. Elm ve Tehsil Neşriyatı, 2019.
- Reşîdüddîn, Fazlullah. *Djami at-Tavarih. Tom III*. Sostavitel nauchno-kriticheskogo teksta na persidskom yazıka A. A. Alizade (Farsça metni derleyen A. A. Alizade), perevod s persidskom yazıka A. K. Arendea (Ruşçaya Çeviren A. K. Arendea), 1957.
- Reuven, A. P. "Evidence for the Early Use of the Title Ilkhân Among the Mongols." *JRAS*, vol. 3, no. 1-2, 1991, pp. 353-361.
- Rubruk, W. V. *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*. Çeviren E. Ayan. Ayışığı Kitapları, 2001.
- Spuler, Berthold. "İlhanlılar." *İslam Ansiklopedisi*, V/2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, ss. 967-972.
- Sümer, Faruk. "Anadolu'da Moğollar." *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, c. I, 1970, ss. 1-147.
- Şahin, Hanifi. *İlhanlılar Döneminde Şiilik*. Ötüken Neşriyat, 2010.
- Şahin, İbrahim. *Adbilim*. Pegem Yayınları, 2021.
- Taneri, Aydın. "Celâleddin Hârizmşah." *İslam Ansiklopedisi*, c. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, ss. 248-250.
- Togan, Zeki Velidi. "Azerbaycan." *İslam Ansiklopedisi*, c. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1986, ss. 91-118.
- Uzunçarşılı, İbrahim Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Yazıcı, Tahsin. "Hemedan." *İslam Ansiklopedisi*, c. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, ss. 183-185.
- Yuvalı, Abdulkadir. "Cengiz Han ve Halefleri Döneminde Horasan'ın İdari Statüsü." *Fırat Üniversitesi Dergisi*, c. 2, no. 1, 1988, ss. 227-236.

Yuvalı, Abdulkadir. “İlhanlılar.” *İslam Ansiklopedisi*, c. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, ss. 102-105.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.